

AUŠROS VARTŲ DIEVO MOTINOS PAVEIKSLO RESTAURAVIMO DARBAI 1927 M.

JUOZAPAS BLAŽIŪNAS

Straipsnyje nagrinėjami XVI a. sukurto Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo paruošimo karūnavimo išskilmėms ir 1927 m. restauravimo darbai. Paruošiamiesiems paveikslo karūnavimo darbams analizuoti vertingi yra Kultūros paveldo centro Dokumentų fonduose saugomi Vilniaus vaivadijos valdybos Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimo ir restauravimo būklės protokolai¹. Juose atsiskleidžia išaugęs kultūros apsaugos specialistų ir restauratorių vaidmuo svarbiais stebuklingojo statusą turinčio paveikslo restauravimo ir karūnavimo klausimais. Būtent tada, bendradarbiaujant ir prižiūrint Katalikų Bažnyčios aukšto rango dvasininkams kartu su pasauliečiais mokslininkais, pirmą kartą Vilniaus krašte atlikti mokslo tiriamaisiais metodais pagrįsti restauravimo darbai, kuriuos atliko specialistai iš Varšuvos atvykęs prof. Janas Rutkowskis (1881–1940). Nagrinėjant restauravimo darbus, taip pat pasinaudota Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centro archyve saugoma 1993 m. atliktų Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimo darbų ir gamtamokslinių tyrimų dokumentacija².

Straipsnyje „Kultūros paminklų apsaugos organizacijos ir paveikslų tvarkyba Vilniaus krašte nuo XX a. pradžios iki 1939 m.“ jau buvo trumpai pristatyta kultūros paminklų apsaugos organizacijų veikla ir paveikslų restauravimo istorija Vilniaus krašte XX a. pirmoje pusėje³. Tačiau Aušros

¹ Vilniaus vaivadijos valdybos dokumentai dėl Vilniaus Aušros Vartų paveikslo karūnavimo ir paveikslo restauravimo būklės protokolai, in: *Kultūros paveldo centro Dokumentų fondai*, f. 22, ap. 1, b. 60.

² *Aušros Vartų Marija*, kultūros paminklo (kilnojamojo) restauravimo pasas, rest. Nr. 70/6430, restauratorė Janina Bilotienė, in: *Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centro archyvas*, 1993.

³ Juozapas Blažiūnas, „Kultūros paminklų apsaugos organizacijos ir paveikslų tvarkyba Vilniaus krašte nuo XX a. pradžios iki 1939 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2012, t. 36, p. 115–128.

Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimo darbai ir 1927 m. karūnavimo iškilmės buvo išskirtinis religinis, kultūrinis ir istorinis įvykis, reikalaujantis atskiro tyrimo. Nors apie tai daug rašyta tarpukario spaudoje ir atskiruose leidiniuose, taip pat šiuolaikinėse lietuvių ir lenkų mokslininkų monografiuose bei straipsniuose, tačiau, remiantis naujais faktais, verta dar kartą grįžti prie šio neeilinio įvykio tyrimų.

XX a. pradžioje aktyvi kultūros paminklų apsaugos organizacijų veikla lėmė daugelio architektūros paminklų išsaugojimą Vilniaus krašte⁴. Vilniaus vaivadijos valdybai parėmus lėšomis, bendradarbiaujant su vietinių bažnyčių kunigais, buvo restauruojami įvairūs kultūros paveldo objektai ne tik Vilniuje, bet ir atokiuose Vilniaus vyskupijos regionuose. Prižiūrint Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų kultūros paminklų vyriausiojo konservatoriaus tarnybai, bažnyčių vidaus atnaujinimo ir paveikslų restauravimo darbus įgyvendindavo Vilniaus Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto studentai ir dėstytojai bei Vilniaus dailės ir amatų mokyklos (*Szkoła Rzemiosł Artystycznych w Wilnie*) mokiniai.

Nors Vilniaus vyskupijos kurija skatino ir rėmė Vilniaus vaivadijos valdybos vykdomus kultūros paveldo objektų restauravimo darbus, tačiau bažnyčias administruojantys dvasininkai, norėdami išvengti ilgo susirašinėjimo su Vilniaus vaivadijos vyriausiojo konservatoriaus tarnyba ir nepageidaudami didelių papildomų išlaidų, be jokių leidimų ar derinimų už surinktas aukas ar asmenines lėšas savavališkai „atnaujindavo“ bažnyčių išorę ir vidų bei įvairius meno kūrinis. Kadangi tokia situacija buvo ir XIX a. pabaigoje, ir dar XX a. pradžioje, tai tokių atliktų darbų padariniai kultūros paveldo objektams dažnai būdavo tragiški. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad 1904 m. Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios kunigas Leonas Čudovskis, nusprendęs atnaujinti visos bažnyčios vidaus sieninę tapybą, darbus įgyvendinti patikėjo ne menininkams žinovams, o paprastiesiems amatininkams, kurie viską, neturėdami supratimo nei apie piešinį, nei apie perspektyvą ir spalvas, pertapė iš naujo⁵. Kadangi buvo pertapyta aliejiniiais dažais, o prieš tokius darbus dėl geresnio dažų sluoksnių sukibimo sieninė tapyba dažnai būdavo prigirdoma aliejaus⁶, galima teigti, kad buvo padaryta nepataisoma žala: po kelerių metų aliejiniai dažai smarkiai patamsėja, o vė-

⁴ *Ibid.*, p. 115–118.

⁵ Dokumentų byla apie Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčią, in: *Kultūros paveldo centro Dokumentų fondai*, f. 3, ap 1, b. 428, p. 3.

⁶ *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, Warszawa: Drukarnia Narodowa, 1920, p. 39.

liau restauruojant sudėtinga ir nuo sieninės tapybos beveik neįmanoma pašalinti aliejinių dažų, jos nepažeidžiant. Galima daryti prielaidą, kad, atnaujinant sieninę tapybą, panašiais kenksmingais metodais ir medžiagomis būdavo atnaujinami ir ant sienų buvę tapybos kūriniai. XX a. pradžioje tokių neprofesionalių tapybos atnaujinimo pavyzdžių Vilniaus bažnyčiose būta ir daugiau.

Vilniaus vyskupijos kurija, siekdama išvengti nemalonių konfliktų tarp kunigų ir paminklų apsaugos įstaigų bei užkirsti kelią klebonų savivaliavimui dilestantiškai naikinant ar žalojant meno ir istorines vertybes, dar 1924 m. įsteigė Meno tarybą bažnyčioms statyti ir puošti (*Consilium Artisticum pro Reparandis, Aedificandis Ornandisque Ecclesiis*), kuri savo veiklą baigė 1938 m. Meno tarybą sudarė Šv. Teresės bažnyčios klebonas prelatas Pranciškus Volodžka (Franciszek Wołodzko, 1867–1948), Gardino kunigų seminarijos dėstytojas Leonas Žebrauskas (Leon Żebrowski, 1876–1954), Vilniaus Šv. Jono bažnyčios kanauninkas kunigas Jonas Elertas (Jan Ellert, 1893–1962), teologijos profesorius, Vilniaus Šv. Onos bažnyčios klebonas Leonas Puciata (Leon Puciata, 1884–1943), architektas ir dailininkas grafas Tadas Rostvorovskis (Tadeusz Rostworowski, 1860–1928), dailės istorikas dr. Vladislovas Zahorskis (Władysław Zahorski, 1858–1927) ir Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius, dailininkas Ferdinandas Ruščicas (Ferdynand Ruszczyc, 1870–1936)⁷.

1929 m. Vilniaus vyskupijos kurija įsteigė naują mišrią Senovės paminklų konservavimo komisiją (*Comissio mixta pro conservatione antiquitatum*), kuri veikė iki 1938 m. Komisijoje dirbo vyskupas sufraganas Kazimieras Michalkevičius (Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz, 1865–1940), Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius Julius Klosas (Juliusz Kłos, 1881–1933), Leonas Puciata, Vilniaus vaivadijos vyriausiasis konservatorius Stanislovas Lorencas (Stanisław Lorentz, 1899–1991) (vėliau vietoj jo – dr. Ksaveras Pivockis (Ksawery Piwocki, 1901–1974)) ir Ferdinandas Ruščicas⁸. 1927 m. Vilniaus vyskupijos kurijos nurodymu Vilniaus kunigų seminarijoje pradėtas skaityti krikščioniškosios dailės ir architektūros kursas, kurio lektorius buvo ilgametis Vilniaus Šv. Onos bažnyčios klebonas Puciata⁹.

Kultūros paminklų (ypač sieninės tapybos ir paveikslų) aukštos kvalifikacijos restauravimo specialistų trūkumas buvo akivaizdus, nes didėjant ap-

⁷ Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997, p. 237.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 237–238.

imtims, susidurta su vis sudėtingesniais atvejais. Todėl 1925 m. spalio 16 d. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiasis konservatorius Jurgis Remeris (Jerzy Remer, 1888–1979) raštu kreipėsi į Lenkijos Religinų konfesijų ir visuomenės švietimo ministerijos Menų skyrių (*Wydział Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*), kviesdamas atvykti tuo metu garsiausią Lenkijos paveikslų restauravimo specialistą Rutkowskį¹⁰ apžiūrėti ir nuspręsti dėl Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje, Bernardinų vienuolyne ir Stepono Batoro universiteto bibliotekoje atidengtos sieninės tapybos būklės ir restauravimo¹¹. Rutkowskis 1925 m. lapkričio 25 d. raštu informavo Lenkijos Religinų konfesijų ir visuomenės švietimo ministerijos Menų skyrių apie Vilniuje susirinkusios komisijos sprendimą dėl sieninės tapybos Šv. Kazimiero bažnyčioje, kad atidengus būtų palikti tik geriausiai išlikę fragmentai, kurie reprezentuotų įvairius laikotarpių sluoksnius, nes likusi tapyba yra itin prastos būklės ir smarkiai nukentėjusi caro valdymo metais¹².

Tačiau tikras iššūkis Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiojo konservatoriaus tarnybai buvo 1927 m. vasario 9 d. Vatikane priimtas sprendimas dėl Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimo. Tą pačią dieną buvo išleistas Šventosios apeigų kongregacijos prefekto kardinolo Antonio Vico (1847–1929) pasirašytas dekretas, kuriame, atsižvelgiant į vyskupo ordinaro ir sufragano bei Vilniaus arkidiecezijos tikinčiųjų prašymą, pranešama Vilniaus arkivyskupui metropolitui Romualdai Jalbżykovskui (Romuald Jałbrzykowski, 1876–1955) apie pop. Pijaus XI teigiamą atsakymą dėl Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimo. Dekrete taip pat pabrėžta, kad popiežius, kuris prieš tai buvo nuncijus Lenkijoje, iki šiol šiltai prisimena 1920 m. aukotas mišias prie šio stebuklingo paveikslo¹³.

¹⁰ Grįžęs iš Rusijos, nuo 1922 m. dirbo vyriausioju konservatoriumi paveikslų tapybos dirbtuvėse Varšuvos karalių rūmuose. Kadangi buvo itin vertinamas Religinų konfesijų ir visuomenės švietimo ministerijoje bei bažnytinės valdžios, jam buvo patikėta tvarkyti stebuklingais laikomus ir vertingus meno kūrinius. Yra žinoma, kad 1922 m. tvarkė Bydgoščio Mielaišdingosios Dievo Motinos, 1925 m. Čenstachavos Dievo Motinos, 1926 m. Kodenio Dievo Motinos paveikslus, 1932–1933 m. – Vito Stvošo altorių Krokovoje ir daugelį kitų garsių meno kūrinių.

¹¹ Vilniaus vaivadijos valdybos susirašinėjimo dokumentai dėl statybos darbų Vilniuje Didžiojoje g-vėje 58 ir dėl Šv. Kazimiero bažnyčios restauravimo, 1924–1937, in: *Kultūros paveldo centro Dokumentų fondai*, f. 22, ap. 1, b. 51, p. 6.

¹² *Ibid.*, p. 7.

¹³ Jarosław Wąsowicz SDB, „Rycerz Niepokalanej” o koronacji Matki Boskiej Ostrobramskiej. Wspomnienie na zakończeniu Roku Kolbiańskiego“, in: <http://braciawasowicz.blogspot.com/2011/09/rycerz-niepokalanej-o-koronacji-matki.html>, (2012-10-11).

Ruošiantis numatytam Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimui 1927 m. liepos 2 d., Remerio iniciatyva tų pačių metų balandžio 8 d. buvo sukviesta jungtinė komisija, turėjusi aptarti numatomus darbus (apžiūrėti, įvertinti būklę ir paruošti paveikslą karūnavimui). Komisijoje dalyvavo Vilniaus arkivyskupas metropolitas Jalbžykovskis, Vilniaus vyskupas sufraganas Michalkevičius, Šv. Teresės bažnyčios klebonas prelatas Volodžka, Lenkijos Religinų konfesijų ir visuomenės švietimo ministerijos Menų skyriaus įgaliotinis tapybos restauratorius Rutkowskis, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiasis kultūros paminklų konservatorius Remeris, meno istorikas kunigas Petras Sledzievskis (Piotr Śledziwski), Vilniaus Stepono Batoro universiteto dėstytojai – profesorius Ruščicas, inžinierius architektas profesorius Otonas Krasnopoliskis (Otton Krasnopolski), inžinierius architektas asistentas Jonas Borovskis (Jan Borowski) ir Menų fakulteto meninės fotografijos skyriaus darbuotojas fotografas Jonas Bulhakas (Jan Brunon Bułhak, 1876–1950)¹⁴. Komisija koplyčioje apie valandą apžiūrinėjo paveikslą ir jo įtvirtinimą altoriuje, vėliau susirinko Šv. Teresės bažnyčios patalpoje, kurioje diskutavo apie paveikslo būklę ir numatomus darbus. Vilniaus vyskupo Michalkevičiaus paklaustas, ar po tokios apžiūros galima spręsti apie paveikslo būklę, Rutkowskis atsakė, kad neįmanoma aptarti šio klausimo neišėmus paveikslo iš altoriaus, ir, remdamasis panašaus pobūdžio darbais Lenkijoje restauruojant Čenstachavos Dievo Motinos paveikslą, pateikė šio meno kūrinio būklės fotografijas, patikino, kad galutinės išvados galimos tik apžiūrėjus nevaizdinę paveikslo pusę, nes dabar matyti tik anksčiau atnaujinant užtapytos rankos. Architektai Krasnopolskis ir Borovskis patvirtino, kad paveikslą galima saugiai išimti iš altoriaus su nedideliais laikančiosios rėmų konstrukcijos pažeidimais. Remeris pabrėžė, kad laikančioji konstrukcija nėra vertingas istorinis objektas, ir pritarė architektų išsakytiems teiginiams¹⁵. Kunigas Volodžka paprieštaravo paveikslo išėmimui, nes gegužės mėnesį artėjančios piligrimų lankymo paimaldos be garbinamo objekto būtų bevertės.

Vyskupo Michalkevičiaus paklaustas apie restauravimo darbų trukmę, Rutkowskis atsakė, kad tiksliai galima pasakyti tik apžiūrėjus paveikslą iš nevaizdinės pusės ir, priklausomai nuo medinio pagrindo būklės, paveikslo restauravimo darbai gali užtrukti iki kelių mėnesių. Ruščicas pa-

¹⁴ Vilniaus vaivadijos valdybos dokumentai dėl Vilniaus Aušros Vartų paveikslo karūnavimo ir paveikslo restauravimo būklės protokolai, p. 4.

¹⁵ *Ibid.*, p. 5.

brėžė, kad reikėtų greičiau apsispręsti dėl paveikslo išėmimo iš altoriaus ir būklės įvertinimo bei nepamiršti galimybės karūnacijos procesą atlikti ne koplyčios teritorijoje. Bulhakas užtikrino, kad paveikslas dėl savo gabaritų tikrai gali būti karūnuotas kitoje vietoje, bet tai turinti spręsti tik Bažnyčia ir jos atstovai.

Aušros Vartų Dievo Motina. XVI a. Krokuvos Jogailos universiteto Meno istorijos instituto fototekos nuotrauka (OTPK40 Wilno V.1.3. 061), 1910

Vyskupas Michalkevičius pabrėžė, kad kilus techninėms problemoms, karūnuoti galima ir pačioje koplyčioje, paveikslo neišimant iš altoriaus ir neatliekant restauravimo darbų. Tačiau kai komisijos nariai užtikrino, kad didelių techninių nesklaidumų nėra, galutinį sprendimą dėl paveikslo išėmimo, restauravimo ir karūnavimo iškilmių vietos parinkimo Michalkevičius patikėjo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiajam kultūros paminklų konservatoriui Remeriui. Remeris pranešė susirinkusiesiems, kad dar 1925 m. lapkričio 12 d. komisija svarstė apie neatidėliotiną Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimą, nes sutrūkinėjęs ir nuo grunto dažų atšokęs sluoksnis ant Madonos

veido gali labai pakenkti meno kūriniui. Remeris pabrėžė, kad tokius pažeidimus lemia skersvėjis ir sezoninis temperatūrų skirtumas, kuris galėjo sunaikinti šią vertingą „relikviją“. Kartu apžiūroje dalyvavęs Rutkowskis rekomendavo paveikslą kuo skubiau restauruoti¹⁶.

Komisija suformulavo tokius tyrime aiškintinus klausimus: 1) ar medžio skilimas, matomas pro atviras aptaisų vietas, eina per visą pagrindą? 2) ar gruntas tvirtai sukibęs su mediniu pagrindu? 3) ar grunto ir dažų sluoksnis atšoko nuo skersvėjo ir sezonų temperatūros skirtumo? 4) ar Madonos veido dažų sluoksnis atšokęs kartu su grunto sluoksniu? 5) ar dažų sluoksnis pakankamai apsaugotas nuo atmosferos poveikio? 6) ar nereikėtų sustiprinti medinio pagrindo?¹⁷

¹⁶ *Ibid.*, p. 6.

¹⁷ *Ibid.*, p. 6–7.

Remeris pabrėžė, kad reikėtų nepraleisti progos ir esant galimybei paveikslą prieš karūnaciją apžiūrėti ir iširti. Pagrindinis argumentas neatidėliotinai restauruoti paveikslą buvo bloga jo tuometinė būklė. Todėl reikėtų paveikslą išimti iš altoriaus, o vėliau, prieš gražinant į seną vietą, paruošti apsauginius izoliacinius sluoksnius, kurie apsaugotų meno kūrinį nuo atmosferos poveikio. Tačiau nuspręsti apie paveikslo būklę, restauravimo trukmę ir karūnavimo iškilmių vietos parinkimo galimybę atviroje aplinkoje galima tik išėmus paveikslą iš altoriaus ir atidžiai apžiūrėjus. Atsižvelgiant į kritinę paveikslo būklę, tai padaryti būtina¹⁸.

Po tokio Remerio pasisakymo, nors Šv. Teresės bažnyčios klebonas Volodžka ir prieštaravo, vyskupas Michalkevičius patvirtino sutinkąs su visais argumentais ir neprieštaraująs paveikslo išėmimui iš altoriaus. Remeris pranešė, kad paveikslo restauravimo darbus atliks Rutkowskis su pagalbinkais, turintis darbo su stebuklingais laikomais paveikslais patirties, o visas išlaidas padengs Vilniaus vaivadijos valdyba. Aptarus Rutkowskio galimybes pradėti darbus balandžio 12 d., nuspręsta, kad susirinkę asmenys bus įtraukti į komisiją, kuri prižiūrės paruošiamuosius ir restauravimo darbus. Visa tai buvo surašyta apžiūros protokole, kurį pasirašė visi dalyvavę asmenys, išskyrus kleboną Volodžką¹⁹.

Galima daryti prielaidą, kad Remerio pasisakymuose pabrėžiama Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo kritinė būklė – tai mėginimas pasinaudoti 1918 m. lapkričio 8 d. Lenkijos Respublikos Ministrų tarybos patvirtintu kultūros ir meno vertybių apsaugos įstatymu, kuris, esant reikalui, numatė valstybės lėšomis neatidėliotinai konservuoti arba restauruoti reikšmingą istorinę ir kultūrinę meno vertybę²⁰. Remerio pastangos nenuėjo veltui, nes buvo gautos lėšos stebuklingu laikomo paveikslo restauravimui.

1927 m. balandžio 12 d., atvykus Rutkowskiui, buvo pradėti Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimo darbai. Rutkowskiui talkino vienuolė bernardinė tapytoja Pranciška Viežbicka (Franciszka Wierzbicka).

Išėmus paveikslą iš altoriaus, Rutkowskis nuėmė aptaisus, sutvirtino dažų ir grunto sluoksnį. Vilniuje dirbęs stalius Mykolas Ošurko (Michal Oszurko) suklijavo medinio pagrindo įskilimus, užtaisė vinių prikalimo vietas

¹⁸ *Ibid.*, p. 7.

¹⁹ *Ibid.*, p. 8.

²⁰ „Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury“, Warszawa, 1918-11-08, in: *Dziennik Ustaw*, 1918, Nr. 16, poz. 36, in: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19180160036>, (2013-03-04).

Vieta koplyčioje po paveikslo išėmimo.
Jono Bulhako nuotrauka, 1927

ir apsauginiu sluoksniu impregnavo medieną²¹. Vėliau Rutkowskis nuvalė per daugelį metų susiformavusį storą nešvarumų sluoksnį ir suplonino patamsėjusį laką, gruntavo dažų sluoksnio išbyrėjimų vietas ir retušavo aliejiniiais dažais. Kaip minėta, visus tvarkybos darbus labai atidžiai prižiūrėjo specialiai suformuotas paveikslo restauravimo priežiūros komitetas, vadovaujamas Remerio. Paveikslą prieš darbus ir jų metu kruopščiai tyrė ir aprašė Remeris, fotografavo Bulhakas. Visa sukaupta medžiaga buvo publikuota atskiru leidiniu 1927 m.²²

Tai buvo pirmas tokio pobūdžio ir tokio mokslinio lygio darbas Vilniuje, kuris susilaukė labai didelio atgarsio

to meto spaudoje, o išsamūs tyrimai liko aktualūs ir dabartiniais laikais, tiriant molbertinės tapybos restauravimo istoriją:

Tyrimais buvo nustatyta, kad paveikslas tapytas ant 8 tarpusavyje sujungtų ąžuolinių lentų, kurių storis 2 cm. Medinis tapybos pagrindas smarkiai pažeistas: suskaičiuota apie 2683 skylių nuo vinių prikallimo, tvirtinančias karūnas, aptaisus ir daugybę votų. Pats paveikslo dydis yra 200 x 163 cm, tačiau pasitvirtino tai, kad apatinė dalis kažkada buvo sumažinta apie 20 cm. Aptariant autorinę tapybą, nuvalius storą nešvarumų ir užtapytųjų sluoksnį paaiškėjo, kad:

1. Iš pat pradžių paveikslas tapytas tempera ant kreidinio grunto;
2. Paveikslas buvo užtapytas du, kai kuriose vietose tris kartus aliejiniiais dažais;
3. XVIII a. pradžioje, greičiausiai 1702 m., paveikslas buvo peršautas susirėmimų su švedais prie Aušros Vartų metu ir tada atnaujintas;
4. Atnaujinant paskutinį kartą, aliejiniiais dažais buvo užtapyti Madonos drabužiai ir rankos, o veidas tik šiek tiek retušuotas;
5. Paveikslo atnaujinimo darbai 1834 m., kuriuos atliko Kanutas Ruseckas, susiję su labai nesėkmingai užtaptomis rankomis.²³

²¹ Vilniaus vaivadijos valdybos dokumentai dėl Vilniaus Aušros Vartų paveikslo karūnavimo ir paveikslo restauravimo būklės protokolai, p. 37.

²² Jerzy Remer, *Madonna warowni wileńskiej (rzecz o obrazie Matki Boskiej Ostrobramskiej)*, Kraków: Drukarnia Narodowa, 1927.

²³ *Ibid.*, p. 325–341.

Tarpukario ir šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje ilgą laiką buvo teigiama, kad 1834 m. dailininkas Kanutas Ruseckas (Kanuty Rusiecki, 1800–1860) atnaujino Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslą²⁴. Taip pat ir Remeris, 1927 m. aprašydamas paveikslą ir aptardamas ankstesnius restauravimus, pabrėžė, kad 1834 m. Ruseckas atnaujindamas labai nesėkmingai pertapė rankas²⁵. Tačiau Rusecko atliktiems darbams ir tokiai Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo atnaujinimo datai prieštarauja garsi lenkų menotyrininkė Maria Kałamajska-Saeed. Monografijoje *Aušros vartai Vilniuje (Ostra brama w Wilnie)* ji teigia, kad 1834 m. data siejama tik su Rusecko atliktu Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios freskų atnaujinimu. Yra žinoma, kad Aušros Vartų koplyčia buvo remontuota 1828 m., o vėliau, 1857 m. atnaujinant koplyčią, Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslą kopijavo Vilniaus dailininkas Karolis Rafalavičius (Karol Rafałowicz, 1830–1861). Gali būti, kad kaip tik tada, kopijuojant ir atnaujinant paveikslą, buvo pertapytos rankos²⁶. Išskyla natūralus klausimas: ar atnaujinant buvo nuimti paveikslą dengiantys aptaisai? Analizuojant iki 1927 m. restauravimo atliktus paveikslo aprašymus, galima teigti, kad tuo metu buvo pertapytos tik rankos, o kita vaizdinė dalis neliesta. Vadinas, aptaisai nebuvo nuimti. Taip pat, žinant Rusecko kopijų ir tapybos darbų atlikimo preciziškumą, galima rimtai suabejoti, kad būtent Ruseckas pertapė Aušros Vartų koplyčios paveikslą. Tačiau tokiai versijai pagrįsti trūksta istorinių duomenų.

Remiantis 1993 m. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimo darbų ir gamtamokslinių tyrimų dokumentacija, galima aptarti Rutkowskio atliktą vaizdinėje paveikslo pusėje buvusių paviršiaus nešvarumų ir patamsėjusio lako sluoksnio ploninimą, gruntavimą ir retušą. Dokumentacijoje teigiama, kad paveikslo vaizdinė pusė buvo užtapyta kelis kartus ir tai suformavo storą nelygų dažų sluoksnį. Dokumentacijoje taip pat pažymėta, kad Dievo Motinos veido ir rankų užtapymai buvo Rutkowskio „intensyvaus“ restauravimo pasekmė²⁷. Tačiau UV spinduliuotės nuotraukos analizė tai paneigia, nes akivaizdžiai matoma, kad Rutkowskis paveikslo vaizdinėje pusėje retušavo tik labai nedidelius plaštakų, skraistės ir fono fragmentus. Tad galima daryti prielaidą, kad dėl laiko trūkumo

²⁴ Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 46.

²⁵ *Ibid.*, p. 46.

²⁶ Maria Kałamajska-Saeed, *Ostra brama w Wilnie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990, p. 88.

²⁷ *Aušros Vartų Marija*, p. 2.

1927 m. buvo nuvalyti tik paviršiaus nešvarumai, suplonintas patamsėjęs lako sluoksniš, gruntuoti ištrupėjimai ir atlikti smulkūs retušavimo darbai. Greičiausiai paveiklo vaizdinė pusė, pabaigus restauravimo darbus, buvo padengta lako sluoksniu.

Artėjant Aušros Vartų Dievo Motinos paveiklo karūnavimo iškilmių dienai, taip pat buvo susirūpinta ir tuo, kas pagamins naujas auksines karūnas.

Aušros Vartų Dievo Motina. Arūno Bėkštos nuotrauka ultravioleto spinduliuotėje, 1993

Nors karūnuojant stebuklingus paveiklus įprasta praktika buvo, kad naujas karūnas dovanoja Katalikų Bažnyčios popiežius, tačiau dėl nežinomų priežasčių buvo nuspręsta šias relikvijas gaminti Vilniuje. Manytina, kad tai buvo susiję su paveiksliui suteikto oficialaus titulo nepaisymu, nes vietoj *Gailestingosios Dievo Motinos* buvo pasirinktas *Lenkijos Karūnos Karalienės (Królowa Korony Polskiej)* titulas. O tai buvo politinių ambicijų demonstravimas, žeidžiantis patriotinius lietuvių jausmus²⁸.

1927 m. balandžio 26 d. dėl naujų karūnų gamybos susitiko

vyskupas Michalkevičius, prelatas Volodžka, Remeris, Krasnopolskis, Ruščicas, Vilniaus auksakalys Ksaveras Gožuchovskis (Ksawery Gorzuchowski) ir kunigas Chaleckis. Vyskupas Michalkevičius susirinkusiesiems perskaitė balandžio 19 d. raštą, kuriame rašoma, kad auksakalys Gožuchovskis nori nemokamai pagaminti karūnas iš jam pateiktų brangiųjų metalų. Visi susitikime dalyvavę asmenys vienbalsiai pritarė tokiam pasiūlymui ir nusprendė naujas karūnas gaminti iš senųjų. Dalyvaujant visiems susirinkusiesiems, buvo pasvertos senosios auksinės karūnos: didžioji karūna su brangakmeniais svėrė 1 kg ir 175 gr, o mažesnioji 160 gr. Nuspręsta, kad naujos karūnos privalo būti pagamintos tik iš aukso ir didžioji turi sverti apie 1 kg, mažesnioji iki 300 gr, o brangakmeniai turi likti tie patys. Sidabrinių aptaisų restauravimo darbai patikėti tam pačiam auksakaliui Gožuchovskiui, kuris pažadėjo aptaisus sutvarkyti per porą savaičių. Prakalbus

²⁸ Maria Kałamajska-Saeed, *op. cit.*, p. 209.

apie karūnų gamybos terminus, Gożuchovskis patikino, kad visi darbai bus atlikti laiku²⁹.

Yra žinoma, kad paveikslo sidabro aptaisai buvo nuvalyti ir, siekiant išvengti autorinio medinio pagrindo pažeidimų, pritvirtinti ant atskiro medinio skydo. Vėliau, karūnavimo iškilnių metu, naujos karūnos taip pat buvo tvirtinamos ant medinio skydo.

Artėjant Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimui, buvo ieškoma išskilmėms tinkama vieta ir svarstomi apipavidalinimo projektai. Vienas iš konstruktyviausių, tačiau prieštarinčiai vertintų pasiūlymų buvo Varšuvos Romualdo Szymańskio fabriko projektas, pagal kurį įvairiomis apšviestomis konstrukcijomis laikinai būtų uždengta visa Aušros Vartų koplyčia. Tačiau Remeris griežtai pasisakė prieš, teigdamas, kad būtų smarkiai pažeistas išorinis mūras, o atliekami darbai gali turėti neigiamos įtakos koplyčios skliautams, altoriui, taip pat senoms konstrukcijoms. Komisija, atsižvelgdama į Remerio išsakytus argumentus, taip pat į tokio projekto įgyvendinimui reikalingas dideles lėšas, pasiūlymą atmetė. Buvo nuspręsta, kad norint išvengti bet kokių papildomų darbų, kurie galėtų pažeisti architektūros paminklą, karūnavimo išskilmės bus vykdomos ne Aušros Vartų koplyčios teritorijoje³⁰.

Pagal Ruščico projektinį eskizą buvo pagamintas karaliaus sostą primenantis procesijų altorius (feretronas), kuriame per karūnavimo iškilmes ir vėliau įvykusią eiseną buvo patalpintas Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas³¹.

Baigus paveikslo restauravimo darbus, 1927 m. liepos 1 d. 38 priėmimo komisijos nariai pasirašė apžiūros lapą³².

Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslas buvo karūnuotas 1927 m. liepos 2 d. priešais Vilniaus arkikatedrą, o po iškilmingų mišių paveikslas patalpintas ankstesnėje, bet jau specialiai paruoštoje vietoje.

Karūnavimui atminti pagal Józefo Aumillerio (1892–1963) projektą jo dirbtuvėse Varšuvoje buvo nukaltas atminimo medalis (egzempliorių skaičius nežinomas), kurio averse pavaizduotas pop. Pijus XI ir užrašas „Stebuklingo Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimo atminimui“

²⁹ Vilniaus vaivadijos valdybos dokumentai dėl Vilniaus Aušros Vartų paveikslo karūnavimo ir paveikslo restauravimo būklės protokolai, p. 24.

³⁰ *Ibid.*, p. 22.

³¹ Maria Kałamajska-Saeed, *op. cit.*, p. 204.

³² Vilniaus vaivadijos valdybos dokumentai dėl Vilniaus Aušros Vartų paveikslo karūnavimo ir paveikslo restauravimo būklės protokolai, p. 30.

bei karūnavimo data, reverse – Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo atvaizdas ir užrašas „Mielaširdingoji Motina, tavo globos prašome“.

1931 m. pagal Ruščico parengtą projektą Aušros Vartų koplyčioje netoli paveikslo ant kolonų buvo pritvirtinti votai, atrinkti pagal senumą, es-

Koplyčioje paruošta vieta paveikslo įtvirtinimui. Jono Bulhako nuotrauka, 1927

tetinę vertę bei būklę ir perkelti ant aksomu dengtų medinių skydų, kurie vėliau buvo patalpinti šalia Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo. Dalis likusių votų 1932 m. pagal Helenos Šramuvnos (Helena Schramówna) parengtą projektą pritvirtinti prie 2 m ilgio ir 40 cm pločio Vilniaus auksakalio Kazimiero Malinovskio (Kazimierz Malinowski) pagaminto fryzo³³.

Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimo darbai ir atlikti moksliniai tyrimai paskatino domėjimąsi ir ginčus to meto akademinėje visuomenėje. Viena po kitos pasirodė knygos ir straipsniai, kuriose, be atliktų darbų, buvo nagrinėjama galima paveikslo kilmė, datavimas ir autorystė. Vienas iš reikšmingiausių lyginamosios autorystės veikalų buvo

dr. Mečislovo Skrudliko (Mieczysław Skrudlik, 1887–1941) 1927 m. išleista *Aušros Vartų Švenčiausiosios Mergelės Marijos paveikslo istorija ir kultas (Historja obrazu i kultu Najświętszej Maryi Panny Ostrobramskiej)*³⁴, kur, remiantis tyrimų rezultatais, paneigiamas restauruojant pateiktas galimas Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo datavimas ir kritikuojamas Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus Remerio neišprusimas: „Iš tiesų Remeris nėra tapybos technikos žinovas, o jo pareikšti teiginiai nesuderinami su paprasčiausia meno istorijos abėcėle“³⁵.

³³ Maria Kałamajska-Saeed, *op. cit.*, p. 58.

³⁴ Mieczysław Skrudlik, *Historja obrazu i kultu Najświętszej Maryi Panny Ostrobramskiej*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1927.

³⁵ *Ibid.*, p. 49–50.

Vėliau ir Vilniaus spaudoje pasirodė Remerį kritikuojančių straipsnių:

Prieš trejus metus Vizičių bažnyčioje atidengta sieninė XVIII a. tapyba, kurioje vaizduojamos scenos iš Švč. Mergelės Marijos gyvenimo: Apreiškimas, Kristaus gimimas ir Įvesdinimas į šventyklą. [...] Sieninė tapyba buvo vertinga kaip vėlyvojo baroko meno kūrinys. [...] Pačios freskos atliktos labai gero meistro rankomis ir buvo ypatingai didelės meninės vertės, palyginus su kitais Vilniuje žinomais paminklais. Ponas konservatorius Remeris „susirūpino“ šiuo meno kūriniu ir įsakė jį užkonservuoti. Atlikti darbus patikėta kažkokiam neišmanėliui, neturinčiam jokie supratimo apie piešinį, juo labiau apie kūrinio vertę, kurį nusprendė panaudoti savo tapybai.

Pagal Juzefo Aumillerio projektą jo dirbtuvėse Varšuvoje 1927 m. nukaltas atminimo medalis. Juozapo Blažiūno nuotrauka, 2009

Nuostabus meno kūrinys sugadintas barbariškai ir nepataisomai. Vietoje klasikinio meno kūrinio dabar turime II klasės mokinio bandymus tapyti ant sienos, kuris negalėjo net „žmogaus nupaišyti“.

Ar p. Konservatorius žinojo, kam patikėjo tokį atsakingą darbą? Ar padarytos šių freskų nuotraukos prieš restauruojant?

Ar p. Konservatorius atsirenka dailininkus, kuriems patiki tokius atsakingus darbus. Ar šie dailininkai prieš tai pasireiškė kaip išmanantys savo darbą. Ar buvo atkreiptas dėmesys, kaip tokie dailininkai paišo žmogaus galvas ir kūnus, kiek išmano anatomiją, perspektyvą ir spalvas. Tai yra pagrindai, kriterijai ir tradicijos, kurie žinomi nuo seno [...] ir būdingi mums itin brangiems paminklams bei meno kūriniams klasikiniam senajame Vilniuje.

Pasirašo Ludomiras Slendzinskis, Jurgis Hopenas, Stanislovas Vožnickis ir Bronislovas Jamontas.³⁶

Tačiau, nepaisant kritikos dėl Remerio meno istorijos išmanymo ir blogų organizacinių gabumų, paveikslų restauravimo darbai Vilniaus krašte buvo sparčiai tęsiami, o pagrindinis tokių darbų kviestinis specialistas Rutkowskis su pagalbininkais restauravo vieną paveikslą po kito. Pavyzdžiui, 1927–1929 m. Rutkowskis restauravo Dūkštų pijorių bažnyčios Švč. Mergelės Marijos (arba vadinamąjį *Poeto Adomo Mickevičiaus Dievo Motinos*) paveikslą, kuris, 1863 m. uždarius pijorių vienuolyną ir bažnyčią, perkeltas į Maišiagalos bažnyčią, o iš ten 1920 m. grįžo atgal į savo vietą. Gali būti,

³⁶ Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 949–950.

kad atlikti restauravimo darbai buvo susiję su hipotetiniais teiginiais, kuriuos išsakė Skrudlikas, nes Dūkštų pijorių bažnyčios Švč. Mergelės Marijos paveikslas buvo įvardytas kaip vienas iš stilistiškai artimiausių Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslui³⁷. 1934 m. Rutkowskis restauravo Vilniaus Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios *Sapiegų Dievo Motinos* paveikslą³⁸, o vėliau, kapitalinio Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčios remonto metu 1935 m., restauravo du Pranciškaus Smuglevičiaus tapytus alegorinius paveikslus, kabėjusius prie įėjimo į koplyčią. Kiek žinoma, sunykę paveikslai dubliuoti ant naujos drobės ir nuo jų buvo nuvalyti nešvarumai³⁹.

Pirmojo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus Jurgio Remerio iniciatyva, jo darbo metais nuo 1922 iki 1928 m., moksliniai konservavimo ir restauravimo pagrindai buvo plačiai pritaikyti Vilniaus krašte. Katalikų Bažnyčios aukšto rango dvasininkų ir pasauliečių mokslininkų bendradarbiavimas buvo abipusiai naudingas, o pasiekti rezultatai stebina ir dabar. Toks bendradarbiavimas akivaizdžiai atsiskleidė 1927 m. liepos 2 d. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo karūnavimo bei prieš tai atliktų paruošiamųjų ir restauravimo darbų metu. Nors Remerio kvalifikacija tokiam darbui buvo pakankama, tačiau po 1927 m. Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo restauravimo prasidėjusi kritika privertė jį pasitraukti iš užimamų pareigų. Jano Rutkowskio atvykimas į Vilnių ir jo atlikti Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo profesionalūs restauravimo darbai, kad ir plačiai aprašyti spaudoje, taip pat atskleidė organizacines Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiojo kultūros paminklų konservatoriaus tarnybos problemas. Būtent po 1927 m. buvo sumažintas Vilniaus krašto kultūros paminklų konservavimui skirtas finansavimas, o nuo 1928 m. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų vyriausiuoju konservatoriumi vietoje Remerio buvo paskirtas Stanislovas Lorencas.

³⁷ *Ibid.*, p. 21–22.

³⁸ „Restauracja obrazu Matki Boskiej w kościele św. Michała“, in: *Dziennik Wileński*, 1935-07-14, Nr. 191, p. 8.

³⁹ „Niec o pracach konserwacyjnych w kaplicy św. Kazimierza“, in: *Dziennik Wileński*, 1935-07-19, Nr. 196, p. 3.

THE RESTORATION OF THE PAINTING
OUR LADY OF THE GATE OF DAWN IN 1927

Juozapas Blažiūnas

Summary

The restoration of the painting *Our Lady of the Gate of Dawn* and its coronation in 1927 was an exceptional religious, cultural and historic event that requires further examination. Even though this event was described in the press of the interwar period and in individual publications, as well as in modern monographs and articles by Lithuanian and Polish scholars, it is still worth re-examining this extraordinary event in the light of new facts that have emerged.

Based on various sources and data, the article recounts and analyses the restoration works of the 16th century painting *Our Lady of the Gate of Dawn* in 1927. When describing the preparation for the coronation of the painting, the main sources include the journals of the Vilnius voivodeship administration, narrating the coronation of the painting *Our Lady of the Gate of Dawn* and its state of restoration, that are stored in the funds of the Center for Lithuanian Cultural Heritage, and the documentation of 1993 describing the restoration works of *Our Lady of the Gate of Dawn* and research of natural sciences, that is stored in the archive of the P. Gudynas restoration center at the Lithuanian Art Museum.

At the initiative of senior cultural heritage conservation specialist of the Vilnius and Naugardukas voivodeships prof. Jurgis Remeris, scientific conservation and restoration principles were widely implemented in the Vilnius region from 1922 to 1928. The cooperation between high-level Catholic priests and layman scientists was mutually beneficial, and the achieved results that are rather impressive even day. Such cooperation was clearly manifested in the works of restoration and the preparation for the coronation of the painting *Our Lady of the Gate of Dawn* on July 2, 1927. This was the first time in the Vilnius region that the restoration works was carried out with scientific research methods, performed by prof. Jan Rutkowski, who travelled from Warsaw for this particular purpose.